रविकिरण निर्जीवको निबन्धकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
अस्मिता सापकोटा

क्याम्पस क्रमाङ्क : ४६/०६२ - ६४
त्रि.वि.दर्ता नं. ९-१-२४०-८२९-२०००

नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

२०६७

रविकिरण निर्जीवको निबन्धकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधनिर्देशक
रविकिरण अधिकारी
उपप्राध्यापक

शोधार्थी
अस्मिता सापकोटा

क्याम्पस क्रमाङ्क : ४६/०६२ - ६४
त्रि.वि.दर्ता नं. ९-१-२४०-८२९-२०००

नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
२०६७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

रविकिरण निर्जीवको निबन्धकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि छात्रा सुश्री अस्मिता सापकोटाले मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नु भएको हो । मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रबाट म पूर्णरूपमा सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/०३/२५

(रविकिरण अधिकारी)
उपप्राध्यापक
नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग
भरतपुर, चितवन

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनकी छात्रा अस्मिता सापकोटाले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको **रविकिरण निर्जीवको निबन्धकारिता** शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

नाम	हस्ताक्षर
डा. नारायणप्रसाद खनाल	
प्राध्यापक एवम् विभागीय प्रमुख	________________
रविकिरण अधिकारी	
उपप्राध्यापक एवम् शोधनिर्देशक	________________
गोविन्दराज विनोदी	
सहप्राध्यापक एवम् बाह्यविशेषज्ञ	________________

मिति : २०६८/४/६

कृतज्ञताज्ञापन

रविकिरण निर्जीवको निबन्धकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरको नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आफ्नो कार्यव्यस्तताका बाबजुद पनि समय निकाली समुचित सल्लाह, सुझाव दिएर मलाई कुशल निर्देशन गर्नुभएकोमा शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक रविकिरण अधिकारीप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी सो शीर्षकमा अनुसन्धान गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसका नेपाली विभागीय प्रमुख प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनालप्रति म अत्यन्त कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयारीका क्रममा मलाई आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराएर पटक-पटकको सोधपुछका क्रममा पनि कुनै झर्को नमानी मलाई उत्साहित गराउँदै आफ्नो व्यस्त र अमूल्य समय दिई सहयोग गर्नुहुने शोधनायक रविकिरण निर्जीव (रेग्मी) र उहाँका सम्पूर्ण परिवारजनप्रति म आभारी छु । शोधपत्र तयारीकै सिलसिलामा आवश्यक सरसल्लाह र उचित सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु सहप्राध्यापक भवनाथ सडौला, उपप्राध्यापक विष्णुप्रसाद सापकोटा लगायत नेपाली विभागका अन्य सम्पूर्ण गुरुजनप्रति म कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयारीकै क्रममा विभिन्न पुस्तकहरू एवम् शोधपत्रहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरका पुस्तकालय तथा प्रशासनका कर्मचारी सहायक प्रशासकद्वय शिवप्रसाद पोखरेल एवम् विजयराज पण्डितप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । यसैगरी शोधपत्र लेखनकै क्रममा अत्यन्त हार्दिकताका साथ रविकिरिण निर्जीवका बारेमा जानकारी तथा अन्य आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने साहित्यकार डी.आर.पोखरेल, पूर्णबहादुर अधिकारी लगायत अन्य प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण विद्वज्जनप्रति म आभारी छु ।

अध्ययन अनुसन्धानका लागि मलाई घरायसी झन्झटमा नपारी अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्दै आर्थिक प्रबन्धसमेत जुटाइदिने मेरी ममतामयी माता दिलकुमारी सापकोटाप्रति आभार प्रकट गर्दै भाइहरू कृष्ण, सुमन र सुनिललाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र तयारीको क्रममा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्नुहुने मेरा दिदीबहिनी गीता, रीता लगायत भिनाजु

कृष्ण आचार्य र भूपति कँडेलप्रति पनि म आभारी छु । यस शोधपत्र लेखनको प्रारम्भदेखि नै आवश्यक सहयोग र सल्लाह-सुझाव दिने मेरी सहृदयी मित्र सुनिता कँडेल र कृष्ण पौडेलका साथै अन्य मित्रहरूप्रति पनि कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रलाई शुद्धसँग समयमै टङ्कण गरिदिनुहुने 'सी' कम्युनिकेशनका टङ्कणकर्ता राजेन्द्र ढकाललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा **रविकिरण निर्जीवको निबन्धकारिता** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

मिति : २०६८/०३/२५

....

अस्मिता सापकोटा
नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

विषयसूची

(क) शोधनिर्देशकको मन्तव्य
(ख) शोधपत्रको स्वीकृतिपत्र
(ग) कृतज्ञताज्ञापन
(घ) सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

परिच्छेद : एक

शोधपरिचय

	शीर्षक	पृष्ठ
१.१	विषयपरिचय	१
१.२	समस्याकथन	१
१.३	शोधको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	२
१.५	शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	६
१.६	शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	६
१.७	सामग्रीसङ्कलन	६
१.८	शोधविधि	७
१.९	शोधपत्रको रूपरेखा	७

परिच्छेद : दुई

रविकिरण निर्जीवको जीवनी र व्यक्तित्वको सङ्क्षिप्त अध्ययन

	शीर्षक	पृष्ठ
२.१	जीवनी	८
	२.१.१ जन्म र बाल्यकाल	८
	२.१.२ शिक्षादीक्षा	९
	२.१.३ पुर्ख्यौली र वंशपरम्परा	९
	२.१.४ पारिवारिक संरचना	१०
	२.१.५ रुचि र स्वभाव	१०
	२.१.६ भ्रमण	११

२.१.७ सम्मान तथा पुरस्कार ११
२.१.८ लेखन १३
२.१.८.१ प्रेरणा र प्रभाव १३
२.१.८.२ लेखन प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी १३
२.१.८.३ प्रकाशित कृतिको सूची १३
२.२ व्यक्तित्व १४
२.२.१ बाह्य व्यक्तित्व १४
२.२.२ आन्तरिक व्यक्तित्व १५
२.२.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १५
२.२.२.१.१ कवि तथा काव्यकार व्यक्तित्व १६
२.२.२.१.२ निबन्धकार व्यक्तित्व १७
२.२.२.१.३ नाटककार व्यक्तित्व १८
२.२.२.१.४ उपन्यासकार व्यक्तित्व १८
२.२.२.१.५ समालोचक व्यक्तित्व १८
२.२.२.२ साहित्येतर व्यक्तित्व १९
२.२.२.२.१ सम्पादक व्यक्तित्व १९
२.२.२.२.२ सामाजिक व्यक्तित्व २०
२.२.२.२.३ पत्रकारितामा संलग्न व्यक्तित्व २०
२.२.२.२.४ शिक्षक व्यक्तित्व २१
२.२.२.२.५ राजनैतिक व्यक्तित्व २१
२.३ निष्कर्ष २२

परिच्छेद : तीन

निबन्धको सैद्धान्तिक अध्ययन र नेपाली निबन्धको विकासक्रम

शीर्षक **पृष्ठ**

३.१ निबन्धको सैद्धान्तिक अध्ययन २३
३.१.१ पृष्ठभूमि २३
३.१.२ निबन्धको व्युत्पत्ति र अर्थ २४
३.१.३ निबन्धको परिभाषा २५
३.१.३.१ पाश्चात्य साहित्यमा निबन्धको परिभाषा २५
३.१.३.२ भारतीय साहित्यमा निबन्धको परिभाषा २७

३.१.३.३ नेपाली साहित्यमा निबन्धको परिभाषा २७
३.१.४ निबन्धको विशेषता २९
३.१.५ निबन्धको वर्गीकरण ३१
३.१.५.१ आत्मपरक निबन्ध ३३
३.१.५.१.१ विचारात्मक निबन्ध ३३
३.१.५.१.२ भावात्मक निबन्ध ३४
३.१.५.१.३ वैयक्तिक निबन्ध ३४
३.१.५.२ वस्तुपरक निबन्ध ३५
३.१.५.२.१ वर्णनात्मक निबन्ध ३५
३.१.५.२.१ विवरणात्मक निबन्ध ३६
३.१.६ निबन्धका तत्त्व ३७
३.१.६.१ वस्तु ३९
३.१.६.२ शैली ४०
३.१.६.२.१ भावका दृष्टिमा शैली ४१
३.१.६.१.२ भाषाका दृष्टिमा शैली ४१
३.१.६.३ उद्देश्य ४३
३.२ नेपाली निबन्धको विकासक्रम र काल विभाजन ४४
३.२.१ पृष्ठभूमिकाल/प्रारम्भिककाल ४५
३.२.२ निर्माणकाल/माध्यमिककाल ४५
३.२.३ विकासकाल/आधुनिककाल ४७
३.३ निष्कर्ष ५२

परिच्छेद : चार

नेपाली निबन्धमा निर्जीवको प्रवेश र उनको निबन्धयात्रा

शीर्षक **पृष्ठ**

४.१ पृष्ठभूमि ५३
४.१.१ पहिलो चरण ५४
४.१.२ दोस्रो चरण ५५
४.२ निष्कर्ष ५९

परिच्छेद : पाँच

रविकिरण निर्जीवका प्रकाशित निबन्धसङ्ग्रहको विश्लेषणात्मक अध्ययन

	शीर्षक	पृष्ठ
५.१	सोझा निर्जीवका बाङ्गा निबन्धहरू (२०४७) निबन्धसङ्ग्रहमा सङ्गृहीत निबन्धहरूको विश्लेषण	६०
	५.१.१ बिरुवा र बाखो	६०
	५.१.२ गफसप	६२
	५.१.३ दान	६४
	५.१.४ जोगीहरू जुवा खेल्दैनन्	६५
	५.१.५ फाप-अफाप	६७
	५.१.६ टाल्ने कि फाल्ने ?	६९
	५.१.७ बा-आमा	७०
	५.१.८ उमेदवारको कबोल	७२
	५.१.९ सरी	७३
	५.१.१० मन्त्री बन्ने बीस वर्षे योजना	७५
	५.१.११ डुप्लिकेट	७६
	५.१.१२ निष्कर्ष	७८
५.२	सोझा निर्जीवका थप बाङ्गा निबन्धहरू (२०६४) निबन्धसङ्ग्रहमा सङ्गृहीत निबन्धहरूको विश्लेषण	७८
	५.२.१ अतीतले गिज्याएको वर्तमान	७९
	५.२.२ ऐन हेर्दा उफ्रिने मान्छे	८१
	५.२.३ खसी-बोकाको खाना	८२
	५.२.४ खान्दानमा चढ्ने इच्छा	८४
	५.२.५ गोरु किन बेच्यौ ?	८५
	५.२.६ टाउको काट्न निस्कँदा	८७
	५.२.७ त्यो कति लाखमा बिक्ला ?	८८
	५.२.८ दन्तडाक्टर र चितुवा	९०
	५.२.९ देवग्राम जाने भऱ्याङ खोइ ?	९१
	५.२.१० परदेशी साइनाहरू	९३

५.२.११ फस्टम्यान ९४
५.२.१२ बन्द ९५
५.२.१३ भात होइन भतेर खान्छु ९७
५.२.१४ भैंसीको भकारो ९८
५.२.१५ म र तँ ९९
५.२.१६ मकैका फूलहरूको वर्षा १०१
५.२.१७ मन्त्रीहरूको भाषणले तृप्त जनताहरू १०२
५.२.१८ मरुस्थल १०४
५.२.१९ लहराहरू सीमाबद्ध हुँदैनन् १०५
५.२.२० लिफ्ट-ड्रप्स नेपल्स १०६
५.२.२१ शिशु आमा र किशोर बाबु १०८
५.२.२२ सतीदेवी र बहुदलीदेवी ११०
५.२.२३ क्षयोन्मुख मित्रता ११२
५.२.२४ निष्कर्ष ११३
५.३ निबन्धकार निर्जीवका निबन्धसङ्ग्रहमा प्रकाशित निबन्धहरूको सूची ११४
५.३.१ सोझा निर्जीवका बाङ्गा निबन्धहरू (२०४७) मा सङ्कलित निबन्धहरूको सूची ११४
५.३.२ सोझा निर्जीवका थप बाङ्गा निबन्धहरू (२०६४) मा सङ्कलित निबन्धहरूको सूची ११५
५.४ निर्जीवका निबन्धसङ्ग्रहमा सङ्कलित नभएका फुटकर निबन्धहरूको सूची ११६
५.५ निष्कर्ष ११६

परिच्छेद : छ

रविकिरण निर्जीवको निबन्धकारिताको मूल्याङ्कन

शीर्षक **पृष्ठ**

६.१ पृष्ठभूमि ११७
६.२ विषयवस्तुका आधारमा मूल्याङ्कन ११७
६.३ शीर्षक चयनका आधारमा मूल्याङ्कन ११९
६.४ संरचना र कथनढाँचाका आधारमा मूल्याङ्कन १२०
६.५ भाषाशैलीका आधारमा मूल्याङ्कन १२१
६.६ निष्कर्ष १२४

परिच्छेद : सात

उपसंहार

७.१	परिचय	१२६
७.२	परिच्छेद एकको निष्कर्ष	१२६
७.३	परिच्छेद दुईको निष्कर्ष	१२६
७.४	परिच्छेद तीनको निष्कर्ष	१२६
७.५	परिच्छेद चारको निष्कर्ष	१२६
७.६	परिच्छेद पाँचको निष्कर्ष	१२७
७.७	परिच्छेद पाँचको निष्कर्ष	१२७
७.८	समग्र निष्कर्ष एवम् उपसंहार	१२७

तालिकासूची

(क)	निर्जीवले साहित्यिक क्षेत्रमा प्राप्त गरेका सम्मानपत्रको सूची	१२
(ख)	निर्जीवका पुस्तकका रूपमा प्रकाशित भएका कृतिहरूको सूची	१४
(ग)	सोझा निर्जीवका बाङ्गा निबन्धहरू (२०४७) मा प्रकाशित भएका निबन्धहरूको सूची	११४
(घ)	सोझा निर्जीवका थप बाङ्गा निबन्धहरू (२०६४) मा प्रकाशित भएका निबन्धहरूको सूची	११५
(ङ)	निर्जीवका निबन्धसङ्ग्रहमा सङ्कलित नभएका फुटकर रूपमा प्रकाशित निबन्धहरूको सूची	११६

सन्दर्भसामग्रीसूची

(क)	पुस्तकसूची	१२९
(ख)	शोधग्रन्थसूची	१३०
(ग)	पत्रपत्रिकासूची	१३०

परिशिष्ट खण्ड

(क)	विशिष्ट व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	१३२
(ख)	अन्तर्वार्ताका क्रममा सोधिएका विभिन्न व्यक्तित्वहरूको नामावली	१३२

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको सङ्क्षेपीकृत रूप यसप्रकार रहेको छ :

अ.ने.ले.सं.	अखिल नेपाल लेखक सङ्घ
अ.सं.	अध्ययन संस्थान
आइ.ए.	इन्टरमिडियट अफ आर्टस्
आ.मा.वि.	आवासीय माध्यमिक विद्यालय
एम.ए.	मास्टर्स अफ आर्टस्
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नि.	निर्देश
ने.के.वि.	नेपाली केन्द्रीय विभाग
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
ने.रा.शि.सं.	नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्र.मा.वि.	प्रस्तावित माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
पृ.सं.	पृष्ठ सङ्ख्या
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
ले.	लेखक
बि.ए.	ब्याचलर अफ आर्टस्
बि.एड.	ब्याचलर अफ एजुकेशन
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक
सा.	साप्ताहिक
सा.प्र.	साझा प्रकाशन
संस्क.	संस्करण
स्व.	स्वर्गीय